

Paşa ƏLİOĞLU
filologiya elmləri doktoru

Nəvai və XVII əsr Azərbaycan poeziyası

Orta əsrlərdən Azərbaycan və özbək xalqları arasındakı əlaqələrin yaxınlığının əsas səbəbi onların eyni kökə, ənənələrə malik olmasında, Azərbaycan və cığatay türkcəsinin vahid mənşəyində, iki xalqın ziyalıları arasındakı qırılmaz mənəvi bağlardadır. Böyük özbək şairi Əlişir Nəvainin (1441-1501) Azərbaycan-özbək ədəbi əlaqələrinin inkişafında müstəsna rolu olmuşdur. O, orta əsrlərdə Azərbaycan ədəbiyyatı ilə ən çox bağlı olan və Azərbaycan şairlərinin yaradıcılığına ən çox təsir etmiş Orta Asiya şairidir. Nizami, Nəsimi, Əşrəf Marağayi, Qasim Ənvar kimi Azərbaycan şairlərinin əsrlərindən bəhrələnən, onların ədəbi irsinə böyük hörmət və məhəbbətlə yanaşan Nəvai bir sıra Azərbaycan şairlərinin – Kişvəri, Xətai və Füzulinin, XVII əsrdə Rəhməti, Sadiqi, Əmani, Zəfər, Saib, Qövsü və başqalarının yaradıcılığına təsir etmişdir. Heç şübhəsiz, Nəvainin əsrlərinin orta əsrlərdə bir sıra türk xalqlarının nümayəndələri tərəfindən asanlıqla oxunub başa düşülməsi, əsrlərindəki humanizm ideyaları, dərin mənə, yüksək sənətkarlıq onun yaradıcılığının geniş bir coğrafiyada – bütün Türküstandan başqa Azərbaycan, İran, Türkiyə və Hindistanda da yayılmasına səbəb olmuşdu.

XVII əsrdə türkdilli poeziyada iki nəhəng şair – Nəvai və Füzuli çox böyük təsir və nüfuz sahibi olmuşlar. Həmin əsrin Azərbaycan şairi Məlik bəy Avcı qəzəllərindən birində adı bir şair olduğunu, dövrünün ən çox sayğı göstərilən sənətkarlarından olmadığını təvəzökar bir şəkildə belə bildirir:

Nə Nəvai, nə Füzuli, nə Məlik, nə Adəməm,
Bəndə şahəm Məlik adlu, nə kəniti nə ləqəb. (9, s.268)

Məlik bəy Avcının bu beyti XVII əsrdə türkdilli Azərbaycan şeirinin inkişaf istiqamətini, bu dövrdəki ədəbi zövqləri ifadə edir.

Cənnət Nağıyevanın dediyi kimi, Füzulidən sonrakı dövrdə Nəvai şeirləri Azərbaycan ədəbiyyatına iki yolla təsir etmişdir: 1) Füzuli vasitəsilə; 2) Nəvainin öz əsrlərindən, orijinaldan istifadə vasitəsilə (6, s.163). Füzuli dilində bəzi cığatay elementlərinə rast gəlsək də, o, XV əsr şairimiz Kişvəri kimi Nəvai di-

lində şeirlər yazmayıb. Orta əsrlərdə, hətta sonrakı dövrlərdə, XIX əsrdə, XX əsrin əvvəllərində bir sıra Azərbaycan şairləri Nəvai təsiri ilə çığataycada şeirlər yazırdılar. Füzulinin Nəvai yaradıcılığına münasibəti daha dərinədir. Özünə böyük üstad saydığı Nəvai ilə mənəvi tellərlə bağlı olan Füzuli Nəvaini təkrar etməmiş, onun yaradıcılığının ən dəyərli cəhətlərini inkişaf etdirmişdir. Nəvai kimi, Füzuli də yaradıcılığında yalnız məhəbbəti, gözəli vəsf etməmiş, ictimai-fəlsəfi fikirləri, dövrünün qabaqcıl, müstəqqi ideyalarını ifadə etmişdir. İki böyük şairin lirik şeirlərində insan azadlığı, insana qarşı haqsızlıqları, ədalətsizliklərin tənqidi ən önəmli mövzularandır. Füzuli də, Nəvai kimi, ədəbiyyatın ictimai vəzifəsini, doğma xalqı, türk dili qarşısındakı məsuliyyətini dərinədən dərk edir və əsərlərində ifadə edir. Füzulinin «Görgəc», «Könül», «Bəhs», «Tut», «Təmə», «Şəm» və başqa rədifli qəzəllərinin Nəvai şeirlərinə cavab kimi yazıldığını göstərən C.Nağıyeva bu əsərlərdə yalnız rədif, vəzn birliyinin deyil, ruh birliyinin, həyata, varlığa münasibət birliyinin olduğunu göstərir (6, s.129). Bununla bərabər, Füzulinin Nəvaiyə nəzirlərinin orijinal şeirlər olduğunu, şairin ustasının fikirlərini inkişaf etdirib dərinləşdirdiyini göstərmək lazımdır.

Əlişir Nəvai

şahidür» misraları ilə başlanan şeirlərində Nəvai ruhu daha çox duyulur.

Sadiq boy Əfşar Sadiqi sərbəst şəkildə Azərbaycan və osmanlı türkcəsində, çığataycada əsərlər yazmışdır. O, Nəvainin «Məcəlisün-nəfais» adlı təzkirəsini

örnek götürərək çığatayca yazdığı «Məcəmül-xəvas» təzkirəsində Azərbaycan, osmanlı və çığatay şairləri haqqında məlumat, əsərlərindən nümunələr vermiş, T.Gəncainin sözləri ilə desək, «siyası hüdudları və silsilələri arasında itxıfları bir tərəfə buraxaraq, türk dili və ədəbiyyatını bir bütün halında götürmüşdür» (5, s.20). Ondan əvvəl Şah İsmayıl Xətəinin oğlu Sam Mirza (1517-1567) farsca yazdığı, XV əsrin sonu – XVI əsrin ortalarında yaşamış şairlər haqqında məlumat verən «Təhfeyi-Sami» təzkirəsini qələmə alanda «Məcəlisün-nəfais»dən örnek kimi istifadə etmişdir. Nəvaiddə olduğu kimi, Sadiqinin də təzkirəsi sözkə məclisdən ibarətdir. Sadiq boy əsərinin tərtib edərkən Əbdürrəhman Cəminin «Baharistan», Dövlətşah Səmərqəndinin «Təzkirətüş-şüəra», Sam Mirzənin «Təhfeyi-Sami» və başqa təzkirələrdən də bəhrələnməmişdir. Sadiqinin türkcə lirik şeirlərində Nəvainin güclü təsirini görürük. C.Nağıyeva Sadiq boy Əfşarın «Bulğay kaş ki», «Kaş ki», «Etdin», «Qalmadı», «Sübh» rədifli qəzəllərinin yalnız rədif baxımından deyil, ideya, məzmun və bədii ifadə vasitələrindən istifadə baxımından da Nəvai əsərləri ilə bağlı olduğunu göstərmişdir (6,s.162). Nəvainin «Bolmasın» rədifli 7 beytlik qəzəlinə yazdığı cavabını oxuduqca Sadiqinin də özək şairinin əsərinə çox diqqətlə yanaşdığını, sadəcə nəzirə deyil, orijinal bir şeir yazdığını görürük. Nəvainin lirik qəhrəmanının qəlbə sevgilisinə ən səmimi, xoş duyğularla doludur. İstədiyi odur ki, könül verdiyi gözəle heç bir xətər dəyməsin, bu dünya bağında onsuz bahar olmasın. Şair arzu edir ki, sevgilisinin sərv qədi ancaq çeşmey-heyvandan, ədəbiyyət çeşməsinin qidalansın:

Qəm olidin, ya Rəbb, ol qulğə gūbari bolmasın,
Bəlki onsız dəhr bağıda baharı bolmasın.
Qəddinin sərvigə kim, bağı-ləfatəf naxidür,
Çəşmey-heyvandin uzgə cuybari bolmasın. (7, s.495)

Sadiqinin bu qəzəli yazdığı eyni rədifli 6 beytlik cavabda gözəle qarşı hədsiz məhəbbət, sədaqət duyğuları daha artıq dərəcədə lirik qəhrəmanla bağlı şəkildə ifadə edilmişdir:

Gözə ol şəh yolidin özgə gūbari bolmasın,
Məndin özgə kimsəgə andin gūzari bolmasın.
Gülşəni-kuyində kim, sərv-i-qədi məvasidür,
Hər tərəf aşkimdən özgə cuybari bolmasın. (2, s.44)

Sadiqinin qəzəlinə müəllifin fərdiyyəti daha çox nəzərə çarpır. Şairin lirik qəhrəmanının istədiyi budur ki, onun başqa heç kim sevgilisinin yolunun kənarında durmasın, məşuqunun ayaq tozu yalnız fədakar aşiqin gözlərinə olsun, gözəlin sərv qəddini yalnız onun göz yaşları sulasın.

Nəvai 8 beytdən ibarət «Kaş ki» rədifli qəzəlinə ayrı-ayrı dördüncü cəkmək-dənsə min cür möhnət çəkməyə üstünlük verdiyini, eşq dərindən dəliləri kimi səhraya düşdüyünü, bir zaman gözəllərə ünsiyyət bağladığından peşman olduğunu bildirir. Bir beytdə qürbətə qariblərin acı çəkdiyini, qürbət sözünü dilə

götirmək belə istəmədiyini söyləyən şair qəzəlin sonunda arzusuna, vüsəla çatmaq üçün ömürdən möhlət istəyir:

Bulğay erdi yüz tuman, min rancu mehnat kaş ki,
Bulmağay erdi balou dad-fırqat kaş ki...
Yüz qarib əhvali-bekaslıqda hər dom bor imiş,
Urmaqay erdi tilimqa lafzi-ğurbat kaş ki...
Demakim can et fəda əhbab ilə tapqac vüsəl,
Ey Navoi, ömr bergay onca möhlət kaş ki... (7, s.607)

Sadiqi bu qəzələ yazdığı 6 beytlik nəzirəsində Nəvainin yaradıcılığına məhəbbət və diqqətini, cığataycanı gözəl bildiyini nümayiş etdirməklə bərabər, özünün orijinal fikirləri ilə də çıxış etmiş, lirik şeirə ictimai motiv gətirmişdir. Nəvai qürbətini ağır dörd olduğundan danışırsa, Sadiqi «əgər vətən övladları insanın qədrini bilmirlərsə, qürbət bundan yaxşıdır» deyir. Sadiqi bəy Əfşar kimi dövrünün parlaq zəkasının, çoxtərəfli istedad sahibinin «belə vətəndənsə qürbət yaxşıdır» deməsi, əlbəttə, mövcud ictimai həyata qarşı ciddi ittihamdır:

Bilməs ermişlər kişi qədrin vətən əbnası çün,
Tutğay erdi damonimni xaki-qürbat kaş ki... (2, s.48)

Beytlərdən birində şair ona ağıl vermək istəyən nəsəhə «kaş ki bu könül mənim nəsihətimi eşidəydi» cavabını verir. Yəni məgər aşiqin ixtiyarı özündədimi ki, ona nəsihət verirsən:

Dərsən, ey nəsəh ki, məndin tut nəsihət, aqıl ol,
Tutğay erdi bu könül məndin nəsihət kaş ki... (2, s.48)

Burada Füzulinin «Əql yar olsaydı, türki-eşqi-yar etməzdim, İxtiyar olsaydı, rahat ixtiyar etməzdim?» beyti yəni düşür. Sadiqinin Nəvai qəzəlinə yazdığı nəzirədə Füzuli yaradıcılığı ilə səsəşləməni müşahidə etmək bizi təəccübləndirməməlidir.

Vüsəla yetmək üçün möhlət istəyən Nəvaidən fərqli olaraq Sadiqi daha ümidsizdir. O bilir ki, gözəlin eşqi onu bu gün-sabah öldürəcəkdir. Buna baxmayaraq, o da çərxdən bir-iki gün möhlət istəyir:

Öldürür, ey Sadiqi, ol ay bu gün-danla səni,
Bergəy erdi bir-iki gün çərx möhlət kaş ki... (7, s.48)

Cığatay ədəbiyyatının, birinci növbədə Nəvainin təsiri altında əsərlər yazan Məhəmməd Əmaninin, demək olar ki, bütün şeirlərində cığatay dili elementlərinin olduğunu görürük. Təəssüf ki, tədqiqatçılarımız indiyə qədər bu şairin yaradıcılığının cığatay ədəbiyyatı ilə əlaqəsinə kifayət qədər fikir verməyiblər. Əmaninin

Ol pərivəş kim, qədi-rəna, rüxi-zibası bar,
Könülüm ilə eşqinin yüz nazı istigması bar (3, s.28)

-mətləli qəzəli Nəvainin

Ol ki, yüz məndək cəhənda volay şaydosı bar,
Neca kim, bardur niyazım nazı istigması bar (7, s.209)

- beyti ilə başlanan şeirinə nəzirdir. Lirik-aşıqanə məzmununda yazılmış bu qəzələrdə eşqi yolunda hər cür fədakarlığa hazır olan aşiq obrazı yaradılmışdır. Nəvainin lirik qəhrəmanı sevgilisinə qovuşmaqdan ötrü canını qurban verməyə hazırdır. O, gözəlin qapısının itlərini belə könlünə mehman bilir:

Dambadam könlüm verib can naqdi, istar vəslini,
Allah-Allah, tilbə könlümünə acəb sevdəsi bar.
İtlərinə qolmuş Navoi könqlü üçün mehmon,
Bu keca ol kuy aro kör kim, acab gəvğəsi bar. (7, s.209)

Əmani bir aşiq kimi halının qəribəliyindən danışıq. Onun eşqini nə izhar etməyə, nə də gizlətməyə təqəti qalmışdır. Gözəl, pərisimə bir sevgilisi olduğu-na görə şair özünü hər iki aləmdə xoşbəxti sayır:

Türfə halətdir, rəfiqa, eşq istilası kim,
Könlümün ni təqəti-izharı ni ixfası bar.
Bu səadət iki aləmdə Əmanigə yətər
Kim, anın dik dilruba şuxi-pərisiməsi bar. (3, s.209)

Əmani Nəvainin «Ləfz» rədifli 7 beytlik qəzəlinə yazdığı eyni həcmli nəzirədə bəhr (rəmali-müsəmməni-məqsur), rədif və qafiyə eyniliyini saxlamaqla bərabər, əsərin məzmununa da əsasən sadiq qalmışdır. Nəvai qəzəlinin diqqətləyəyi cəhətlərindən biri ondan ibarətdir ki, sözdən, onun insan həyatındaki rolundan, dolayısıyla bəddi sözün, ədəbiyyatın əhəmiyyətindən bəhs olunan bu şeir əvvəlcə aşiqanə əsar təəssüratı oyadır. Gözəlin ağızından çıxan sözləri şair ipə düzülmiş inci, hər tərəfə saçılan can adlandırmır:

Riştə dikkətdür kalominqdə duri-şahvör lafz,
Riştəgə durlar çəkərsən çün topar takror lafz.
Lali-canbaşınq erur quyekı ruhulloh kim,
Saçılur cən har tərəf qilğön soyi izhar lafz. (7, s.303)

Nəvai kimi, Əmani də gözəlin ağızından çıxan lafzi, sözü inci, dürr adlandırmır, onun dilindən eşidilən sözün möcüzəli xüsusiyyətindən danışıq:

Ləblərdən qılсан izhar, ey büti-əyyar, lafz,
Canımın guşığı olur löləyi-şəhvar lafz.
Zahir eylər möcüzə-lisyyi-Məryəm bigüman,
Eyləsə vəql-təkkəllüm gər tilin təkərar lafz. (3, s.62)

Nəvai deyilən sözün ölüni diriltmək, dirini öldürmək gücünə malik olduğundan, eşqin sirtini yalnız anlayan adamlara açmağın mümkünlüyündən danı-

şir. Əmani sözün insana müxtəlif cür təsir etdiyini, onun rahatlıq da, əzab da götürməyini söyləyir. Şair özünə də, başqalarına da eşqini izhar etməməyi məsləhət görür, çünki aşiqin cəhriyə dediyi ölçülüb-biçilməmiş sözlər ədəbsiz səsənə bilər:

Necə kim, məqdur irür, ləfzi yamandin əsrə qıl,
Yetirür hər kimsəgə çün rahətü azar ləfz...
Qılma izhari-təəşşüqün, Əmani, zinhar,
Baisi-tərki-ədəbdır çünki bihancər ləfz. (3, s.62)

Fikrimizcə, Füzuli «Söz» rədifli qəzəlini yazarkən Nəvainin məhz «Ləfz» rədifli şeirindən bəhrələnməmişdir. Nəvainin «Söz» rədifli qəzəli də var. Lakin haqqında danışdığımız bu iki qəzal həm məzmun baxımından bir-birinə yaxındır, həm də eyni bəhrədə yazılmışdır. Orasını da qeyd etmək istərdik ki, şairin sözünün ölümündən sonra ona əbədiyyət bəxş etməsi barədə Füzulinin fikrinə nə Nəvainin, nə də Əmaninin qəzəlində rast gəlirik:

Ver sözə ehyə ki, tutduqca səni xabi-əcəl,
Edə hər saat səni ol uyuduncə bidər söz. (4, s.151)

Nəvainin qərbin qürbətədəki halının təsvirinə həsr edilmiş «Qürbətə də qərüb şadman bolmas imiş» mısrası ilə başlanan məşhur rübaisi vaxtı ilə Azərbaycan şeirsevərləri tərəfindən böyük rəğbətlə qarşılanmışdır. Əmaninin bu şeirə cavab olaraq yazdığı rübaisində söhbət qürbətdən getmir:

Həç kimsə cahanda kamran bolmas imiş –
Kim, axır-ömr bağrı qan bolmas imiş.
Əhval bu yanlıq olduqün, ey dil,
Arıflərə meyli-xanəman bolmas imiş. (3, s.158)

Şair rübainin əvvəlində deyir ki, dünyada kamran olmağın, arzuya çatmağın mümkünsüzlüyünü bilənlər ömürlərinin axırında peşman, bağrıqan olmazlar. Bunu bildiklərindənədir ki, arıflər «meyli-xanəman» olurlar, mal-mülkə meyil etmirlər.

Maraqlıdır ki, Mövci Əhəri Nəvainin bu rübaisinə cavab olaraq eyni bəhrədə bəhrədən, rədif və qafiyələrdən istifadə etməklə qəzal yazmışdır:

Bimari-qəmi-eşqə dəva olmas imiş,
Bu dər mərizinə şəfa olmas imiş (9, s.257)

- beyti ilə başlanan qəzəldə şair eşq dərdinə düşənlərin sağalmasının mümkünsüz olduğundan, gözəllərin aşıqlərə biganəliyindən, hicran gəccəsinin bitib-tükənmədiyindən şikayət edir. Sonda şair göstərir ki, yaşadığı cəmiyyətdə azadlıq mümkündür, lakin bu, yoxsul, çılpaq insanın azadlığıdır. Məqtə beytinə də Mövci biçarələrin əlindən tutmaq, onlara yardım etmək zərurətini yada salır.

Mürtəzaqulu xan Zəfər türkcə divanının dibaçəsində, demək olar ki, Nəvainin «Qəraibüs-sığar» adlı divanının dibaçəsini təkrar edir. Nəvai dibaçəsində insanı digər məxluqatdan üstün yaradıb ona nitq, şeir yazmaq qabiliyyətini verən Yaradana şükürlər oxuyur: «Şükürü sipas ol qodırğa kim, çün adam osoyışqohdin vücud orayışi oqohlarığa cilva berdi. İnsanni soyir məxluqotdin nutq şarafi bila mumtaz qıldı. Rübai:

Ol kim, çün cahon xılqatin oğoz etti,
Sün i-kilkini naqşpardoz etti.
İnsan xaylin nitq ilə mümtoz etti,
Nitq ahini nazm ilə sarafroz etti». (7, s.7)

Zəfər divanının dibaçəsində, bəzi söz və ifadələri dəyişsə də, mətni Azərbaycan türkcəsinə uyğunlaşdırsa da, onun Nəvaiddən bəhrələnməsi şübhəsizdir: «Şükürü sipası-namütənahi ol qadiri-biçünə kim, çün adam əsasıyışqahdin məxluqatdin bərgüzidə edib nitqi-şərifinə mümtaz qıldı. Rübai:

Ol kim, bu cəhan xılqətin ağaz etti,
Sün 'ini kilklə nəqşpərdaz etti.
İnsani qamu nitq ilə mümtaz etti,
Nitq əhlini nəzm ilə sərəfraz etti». (10, s.17)

Zəfər divanının daha qısa olan dibaçəsində Nəvai dibaçəsi ilə uyğun gələn digər yerlər də var.

İki beytlik qitəsində Nəvai deyir ki, Məhəmməd peyğəmbərin dininə etiqad etməyənlər varsa, bu, onun şanını azaltmışdır, artırır. Şair Peyğəmbəri şüqərlər bütün dünyanı tutmuş günəşə bənzədir. Zəfər bu şeirə yazdığı nəzirəsinə əlavə etdiyi bir beytdə deyir ki, yalnız peyğəmbərin yolunda fəna olanlar onun bütün yaradılışın səbəbi olduğunu bilirlər:

Məhəmmədi-ərəbi şanı ondan artıqdır
Ki, qeyr millət əgər olmas ona qail.
Günəş kimi bu cahanı tutubdur onarı,
Həqir zərə nədir kim, ola ona hail.
Onun yolunda fəna mütləq olmayan nə bilir
Ki, oldur səbəbi-küllü-afərinin gil. (10, s.19)

Nəvainin fəni dünyaya biganə olmağı, dolanışıqdan ötrü fikir çəkməməyi, qənaətlə yaşayış dünya həvəsindən ol götürməyi tövsiyə etdiyi «Gərək» rədifli qitəsi də Zəfərin diqqətini cəlb etmişdir. O, Nəvainin

Vachi maos üçün kişi kim, desa fikr etay,
Qismat rizosidin anqa begonalıq gerak (7, s.72)

- beyti ilə başlanan bu şeirində 3 beytlik nəzirəsində yazır:

Vəchi-məos üçün könül aralı fikr edər,
Bilməz ki, dəhri-faniyə biganəlik gərək.

Künci-qonaət orçe irür padşahlıq,
Dünyadan ol götürməgo mordanolıq görək.
Divanədir o kim ki, edir ona etibar,
Miskin Zəfər kimi buna forzanolıq görək. (10, s.68)

Zəfərin 7 beytlik «Kağız» rədifli qəzəli Nəvainin 9 beytlik eyni rədifli şeirinə nəziredir. Nəvai sevgilisindən ayrılığın qəmini kağız üzərində təsvir etməyin mümkünsüz olduğundan danışır, deyir ki, məşuqənin ləbinin vəsfini yazarkən gözlərindən axan yaşlar kağızı qan rənginə boyayır:

Emas gəminimi yozar xalqa zarafeşan koğaz
Ki, şu 'la çəkti gəmindin bitir zamon koğaz...
Uzoru la li-labin vəsfini qaçon yozdum,
Aqib közüm yoşi gül rəng boldi qon koğaz. (7, s.148)

Zəfər də gözlərindən axan yaş səbəbindən hicran qəmini kağıza köçürməyin qeyri-mümkünlüyündən danışır. Aşiqin halından xəbər tutan kağız da dilə gəlib öfğan edir:

Qələm aldım ki, yazım öz qəmi-hicran kağız,
Qanlı çəşmim suyidin oldu zərəfşan kağız...
Od şərarı düşübən canına, yandı elə kim,
Dilə gəldi, elədi ah ilə öfğan kağız. (10, s.34)

Saib Təbrizinin Azərbaycan türkcəsindəki bəzi qəzəlləri Nəvai şeirlərinə cavab olaraq yazılmışdır. Onun 8 beytlik «Bar» rədifli qəzəli dəhi özbək şairinin eyni rəzal bəhrədə yazdığı 9 beytlik şeirinə nəziredir. Hər iki şeirin birinci beytində qafiyə sözü eyni, məzmun yaxındır. Nəvai sevgilisindən ayrı düşmüş aşiqin imkan çatdığı qədər, bütün qıvvəsi ilə eşqi yolunda yanmaq istəyindən danışır. Sevgilisini İsa ilə müqayisə edən şair onun nəfəsinin ölməyə qan vermək qüdrətini mədh edir (9, s.197). Saib də aşiqin sevgisi yolunda canından keçməli olduğunu deyir. Əgər Nəvai sevgilisinin nəfəsini İsa nəfəsinə bənzədirsə, Saib məşuqənin üzündən axan təri çəşməyi-heyvan, yəni dirilik suyu adlandıır:

Gül kimi hər kim ki, gülzar içrə nəqdi-canı bar,
Səy edər təksün sənin yolunda ta imkanı bar...
İçməmiş can bəxşlər nəzzarədən aşiqlərə,
Tərlü rüxsarın əcaib çəşməyi-heyvanı bar. (9, s.159)

Saibin 9 beytlik «Üçün» rədifli qəzəli Nəvainin eyni həcmli şeirinə nəzire olaraq yazılıb. Nəvai bu incə lirik şeirində hər zaman bu dünyada hicran qəmi çəkdiyini, Tanrının onu hicran çəkmək üçün yaratdığını deyir. Şair növhəgərə (növhə oxuyan, ağırçı) üz tutaraq deyir ki, onun hicran qəmi çəkməklə keçən halı təsvir edilərsə, bir dastan olar:

Yüz balo hicron topar hər dəm bu mahzun con üçün,
Tənqri guya kim, yaratmıştur meni hicron üçün...
Hicr aro holimni yozdim yod tud, ey novhaqar
Kim, base loyiqdurursen soz yetar daston üçün. (8, s.484)

Saib Təbrizinin qəzəlində nəsihətəməz məzmun, dostluqda sədəqətə, əyilməzliyə, fədakarlığa, minnətsiz yaşamağa çağırış motivləri daha qabarıq nəzərə çarpır:

Yoldaş oldur kim, qara günlərdə yoldan çıxmasın,
Keçmə yoldaşdan Xızırək çəşməyi-heyvan üçün.
Minnət ilə dirilik, Saib, ölümdəndir bətər,
Can verərlər əhli-qeyrət dərdi-bidərmən üçün. (9, s.165)

Ən çox Füzüli şeirlərinə cavablar yazan Qəvsi Təbrizinin Əlişir Nəvai qəzəllərinə də nəzirləri var. Qəvsinin

Biz kimiz kuyində yarı, bir bələk avarələr,
Xəstələr, sərgəştələr, bitablər, biçarələr (12, s.133)

- mətəlli 8 beytlik qəzəli Nəvainin

Ne acab, hər yon meni Macnun boşıda yoralar,
Bas ki, yoğdi üstigə atfol elidin xoralar (8, s.181)

- mətəlli 7 beytlik qəzəlinə nəziredir. Birinci beytindən görüldüyü kimi, Q.Təbrizi hətta Nəvayiə cavabında belə Füzüli təsirindən kənarda qala bilməmiş, onun tərcibəsinə başlanğıcımdakı

Mən kiməm? – Bir bikəsü biçarəvü bixaniman,
Taleyim əşüftə, iqbalm nigun, bəxtim yaman (4, s.331)

- beytinin quruluşundan istifadə etmişdir.

Nəvai qəzəlinin

Orizinq atrofida galdür görüngən, ey pari,
Ya qamar davrida süf tartibdurur sayyoralar (8, s.181)

- beytində gözəlin üzünün, yanağının ətrafındakı güllərlə ay ətrafındakı ulduzları müqayisə edir. Nəvayiə yazdığı nəziredə Qəvsi onun ah-nalə oxlarından göylərin dəlik-deşik olduğunu, insanların yanlışlıqla bunları planet və ulduzlar adlandırdığını söyləyir:

Ahü nələm nəvəkəndən göz-göz olmuşdur fələk
Kim, deyər xalq onlara sabitlərü səyyarələr. (12, s.133)

Qəvsinin hüsnü-təlil poetik fiqurundan uğurla yararlandığı bu beytində «Dəgil bihədə gər yağsa fələkdən başımə daşlar, Binasın işeyi-ahimlə viran

etdigməndir» (4, s.106) misraları ilə göylərin binasını ah çəkməklə viran elədiyini, buna görə də göylərdən başına daşlar yağdığını iddia edən Füzulinin təsirini görməmək mümkün deyil.

Qövs «Göz» rədifli 10 beytlik qəzəli ilə Nəvainin eyni rədifli 9 beytlik şeirinə cavab yazmışdır. Nəvai qəzəlinin başlanğıcında yarımın gözlerini ona sari açan kimi qanını tökməsindən danışıır. Şairə görə, burada təəccüblü bir şey yoxdur: o qatıl gözlərin peşəsi çən tökməkdir. Sonrakı beytdə fadakar aşiq gözəlin gözələrinin onun könülünü dalməsindən məmnun olduğunu bildirir:

Tökdi qanımmı meninq sori çü oçtı yor köz,
Tökmayın qan neylasan ol qotülü xumar köz...
Bir yüz oçib, çök etib könlümmü, közüniç urdı neş,
Böldi bu iştin könqül məmnünü minnatdör köz. (8, s.210)

Nəzirosində ustada hörmətlə «Bu həman rəna qəzəldir kim, Nəvai söyləmiş» deyən Qövs Nəvainin «qaranlıq gecələrdə hicran şamını sönməyə qoyma» demək olan «Surmağın tünlərdə hicran şamı tut bidar köz» misrasını nümunə gətirmiş, bu fikri şeirinin başqa bir beytində Azərbaycan oxucusu üçün daha anlaşılqılı şəkildə ifadə etmişdir. Buradakı fikri öz yaradıcılıq manerasına uyğun mənalandırarkən şairin hüsmi-təlib poetik fiqurundan istifadə etdiyini görürük:

Bir işarətdir sipehrin sabitü səyyarı kim,
Şamlər, Qövsü, görəkdir sübhədin bidar göz. (12, s.182)

Yəni şəmadə parlayan planet və ulduzlar ona işarə edirlər ki, şamlar sübhədək ayıqyanan vəziyyətdə qalmalıdır.

Mənbələr XVII əsrdə yaşamış bir sıra digər Azərbaycan şairlərinin də Əlişir Nəvai sənətindən bəhrələndiyini söyləyir. Məsələn, Vəliqulu bəy Şamlu «Qisəsül-xaqani» təzkirəsində Mirzə Saleh Təbrizi haqqında yazır: «O, bəzən Füzuli təbiətədir və Nəvai kəlamının ardınca gedir» (11, s.79). Həmin dövrün Azərbaycan şairlərindən Məlik bəy Avcının əsərlərini çapa hazırlayan Əhməd Cəfəroğlu şairin «Şah İsmayıl Xətai kimi cığatay ədəbiyyatı və dilinin təsirini altında qalaraq cığatay dilinin qrammatikasını təqlid etdiyindən» (1, s.8) danışıır. Lakin oldə olan materialın həcmi bu şairlərin Nəvai yaradıcılığının möhz hansı cəhətlərindən bəhrələnməsi barədə ətraflı danışımağa imkan vermir. Mirzə Salehin şeirində ismin yönəlük halında «kəştimə» sözünü «kəştimğə» kimi yazması, Məlik bəy Avcının «torpaq» sözünü «tofrağ» kimi işlətməsi, ismin təsirlilik halında «bizni» yazması bu şairlərin dilində cığatay dili elementlərinin mövcudluğundan danışımağa imkan verir ki, bu da, fikrimizcə, ilk növbədə Nəvainin poeziyamıza təsiri ilə izah olunmalıdır.

Şübhə etmirik ki, gələcək araşdırmalar anadilli lirik poeziyamızın cığatay ədəbiyyatı, xüsusilə Əlişir Nəvai yaradıcılığı ilə əlaqələrinə dair yeni faktlar üzə çıxaracaq.

ƏDƏBİYYAT

1. Cəfəroğlu A. XVII əsrdə Azeri şairi Melik bəy Avcı // Azərbaycan Yurt Bilgisi Tətkikləri. III. İstanbul. Bərhanəddin matbaası, 1933.
2. Əfşar Sadiq bəy. Şeyrlər. Bakı: «Elm və Təhsil», 2010.
3. Əməni Məhəmməd. Əsərləri. Bakı: «Şərq-Qərb», 2005.
4. Füzuli Məhəmməd. Əsərləri. Altı cildlə. I cild. Bakı: «Şərq-Qərb», 2005.
5. Gandjei T. Sadiki-i Afşarın türkçə şeyrləri //Türkiyatı mecmuası. Cilt XVI. İstanbul: Edebiyat Fakultesi Basımevi, 1971.
6. Nəğiyyəvə Cənnət. Azərbaycanca Nəvai. Bakı: «Tural-Ə» Nəğiyyəvə-Poliqrafiya Mərkəzi, 2001.
7. Nəvoiy Əlişer. Xəzainuel-maoniy. I. Qarobus-sıqar. Toşkənt: Uzbekistan SSR Fanlar Akademiyası Nəşiyyəti, 1959.
8. Nəvoiy Əlişer. Xəzainul-maoniy. III. Bədoyiul-vasat. Toşkənt: Uzbekistan SSR Fanlar Akademiyası Nəşiyyəti, 1960.
9. XVII əsr Azərbaycan lirikası (Antologiya). Bakı: «Nurlan», 2008.
10. Şamlu Mürtezəqulu xan. Divan. Bakı: «Nurlan», 2006.
11. Şamlu Vəliqulu. Qisəsül-xaqani. Cild II. Tehran, 1376.
12. Təbrizi Qövsü. Divan. Bakı: «Nurlan», 2005.